

סימן א

הנחת תפילין על גבי תחבושת

ערב פסח תשע"ה

שאלה:

וכן כתב הרא"ש בתשובה (כלל ג' סי' ד') שצריך שלא יהא דבר חוצץ בין תפילין לראשו ובין תפילין לזרועו, וטעמא, דכתיב 'לאות על ידכה' – שלא יהא דבר חוצץ בינו לידו, כדדרשינן 'לבש על בשרו' – שלא יהא דבר חוצץ בינו לבשרו, וכן דרשינן 'לטוטפות בין עיניך' – שלא יהא דבר חוצץ בין תפילין לבין עיניך".

אבל הרשב"א (חידושים, מגילה כ"ד ע"ב ד"ה הרי זה) כתב: "נתנם על בית יד אונקלי הרי זה דרך החיצונים" – פי' משום דכתיב (שמות י"ג ט') 'זהו לך לאות', ולא לאחרים לאות (מנחות ל"ז ע"ב). ומכאן נראה לי דתפילין שבראשו מותר לתת אותם על כובעו או על כיסוי הראש, דהא בשל יד לא אסרו ליתנו על בית אונקלי אלא משום דכתיב בהו 'לך לאות' ולא לאחרים לאות, הא לאו הכי שרי, ואלו תפילין שבראש אדרבה כתיב בהו (דברים כ"ח י') 'זראו כל עמי הארץ' וכדאמרינן בעלמא אלו תפילין שבראש".

את הוכחת הרא"ש מהגמ' בערכין ששערו של הכהן הגדול היה נראה בין הציץ למצנפת ששם מניח תפילין, ומשמע שאין להניח תפילין על המצנפת, דוחה הרשב"א (שם): "שמא מפני שאסור לתת כלי אחר של מצווה על המצנפת", כלומר, אין זה מדיני חציצה בתפילין אלא מדיני בגדי כהן שאסור לתת על הבגדים שום חפץ אפי' לא חפץ של מצווה".

הרי שהרשב"א בחידושו כתב הלכה זו בצורה פסקנית. אבל בשו"ת הרשב"א כתב

תושב יישובנו התנגש עם רכבו בפרה ל"ע ונפצע בראשו. ב"ה פציעתו לא היתה קשה מאד, אך כתוצאה מכך נאלץ לשהות תקופה מסוימת כשכל ראשו חבוש בתחבושת. יש לציין כי הפציעה לא הייתה במקום הנחת התפילין עצמם, ומצד הפצע עצמו לא הייתה כל מניעה מלהניח תפילין, אך הדבר היה כרוך בטרחה רבה, לגשת למרפאה ולחבוש את הפצע מחדש על ידי אחות מוסמכת, מחשש לזיהום, והדבר אף היה מלווה בצער של כאב. נשאלת השאלה:

א. האם עליו לטרוח יום יום להסיר ולהחזיר את התחבושת לצורך הנחת תפילין, כשהדבר כרוך בנסיעה למרפאה ביישוב הסמוך ובחבישה מחדש?

ב. האם מצטער פטור מהנחת תפילין?

תשובה:

א. דין חציצה בתפילין של ראש

כתב הרא"ש (הלכות תפילין סוף סי' י"ח): "מדגרסינן בערכין (דף ג' ע"ב) והני כהני הואיל וליתנהו במצווה דיד דכתיב (ויקרא ו' ג') 'לבש על בשרו' – שלא יהא דבר חוצץ בינו לבשרו, שמע מינה דתפילין נמי אבישרא מנח להו בלא חציצה. ואמרינן בפ"ב דזבחים (דף י"א ע"א) שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין, אלמא שאין יכול להניח על המצנפת".

אך הב"י (שם) תירץ קושיא זו, היתרו של הרשב"א הוא דווקא "על גבי כובע דק הסמוך לראש אבל על גבי כובע גדול או על המצנפת לא, משום דאי אפשר להניחה על גביהם כנגד מקום שמוחו של תינוק רופס... ורבי יוחנן כיוון שהיה צריך להסיר הכובע הגדול או המצנפת כדי להניחם היה מזיק לו הקרירות משום הכי לא הוה מנח להו בסיתוא".

וכן כתב בשו"ת הריב"ש (סי' קל"ז) תשובה לשואל שסבל מנזילות (הצטננות) האם מותר לו להניח רק תפילין של יד, והשיב לו הריב"ש שיש לו לסמוך על הרשב"א שכתב שתפילין של ראש מותר להניחו על כובעו.

אלא שהקשה הריב"ש על הרשב"א מהגמ' בע"ז (דף מ"ד ע"א) העוסקת בעטרת המלכים שדוד לקח ממלך רבת בני עמו, שהיה כתר גדול מאד וכבד מאד, ושאלה הגמ' כיצד הניח דוד תפילין של ראש יחד עם אותה עטרת מלכים, וענתה הגמ': "מקום יש בראש להניח שתי תפילין", ומכיוון שכן הייתה לו אפשרות להניח תפילין (זוג אחד) יחד עם אותה העטרת. משמע מתשובת הגמ' שאלמלא היה מקום לשניהם יחד לא היה יכול דוד להניח את התפילין על גבי אותה העטרת, משום חציצה, ובמה שונה העטרת מכובע? אלא שהריב"ש לא ראה את תשובת הרשב"א (ח"ג סי' רפ"ב) שתירץ בעצמו קושייה זו וכתב: "ועטרת דוד נמי שאני, דאלו לא היה שם מקום מגולה לא היה באפשר להניח תפילין על העטרה כנגד מקום של תינוק רופס". כלומר: יש לחלק בין כובע דק שבו קיימת רק בעיה של חציצה, ובין עטרת מלכים שהיא עבה וגבוהה ככתר והנחה על גביה איננה חשובה כהנחה על מקום התפילין. תירוץ זה הוא מעין תירוץו

זאת בצורה יותר מסופקת. בח"ג (סי' רפ"ב) כתב: "אבל אני אומר להלכה אבל לא למעשה דמותר להניח של ראש על הכובע". וכן בשו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן סי' רל"ג) כתב: "ואם על תפילין של ראש אתה אומר, זו מסופקת היא בידי מכמה שנים, אע"פ שלא ראיתי לאחד מהראשונים ז"ל שנסתפקו בזה".

וכן כתב בתשובה (ח"א סי' תתכ"ז) "מנין לך שתפלה של ראש צריך להניחה על הראש ממש? אני אומר שאפי' על הבגד שעל הראש ומנא לך דלא? ... כן נראה לי להלכה אבל למעשה בין בשל ראש בין בשל יד רואין אנו מה שהרבים נוהגים ונהוג כן וכמו שאמרו בירושלמי (מעשר שני פ"ה ה"ב יבמות פ"ז ה"ג) בכיוצא בזה כל הלכה שהיא רופפת בידך ואינך יודע מה טיבה צא וראה מה ציבור נוהגים ונהוג כן".

והנה, הב"י (או"ח סי' כ"ז) הביא את תשובות הרשב"א הנ"ל וכן הביא את הר"ן (על מגילה ט"ו ע"ב מדפי הרי"ף דיבור ראשון) שציטט את לשון הרשב"א בחידושו שכתב בלשון החלטית, והקשה מדברי השו"ת הרשב"א ששם מסתפק בדבר. אלא דצ"ע האם חידושי הרשב"א נכתבו לאחר השו"ת או לפני השו"ת (וגם השו"ת יש כמה כרכים וגם בהם צ"ע מתי נכתבה כל תשובה).

והב"י (שם) הביא את לשון הרשב"א בתשובות (ח"ז סי' ת"ט) בלשון הזה: "כתב הרשב"א דמותר להניח תפלה של ראש על גבי כובע למי שחש בראשו. ויש אוסרים ומביאים ראיה מרבי יוחנן (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ג) דלא הוה מנח תפילי בסיתוא מפני הקרירות, ואי שרי לאנוחי על גב כובע למה היה נמנע", ומשמע שהרשב"א נשאר מסופק בדבר.

מהבית היה מניחן כדי לצאת ידי חובה?
מהרשב"א ומהבנת הב"י משמע שלא היה מניחם כלל. וכן כתב התשב"ץ (ח"א סי' ל') שגרס בירושלמי: 'ר' יוחנן לא היה מניח תפילין אלא מפסחא לפסחא והיה מחזיק לרישיא מפסחא ועד עצרתא' משמע שבאותם ימים לא היה מניח כלל.

אבל בספר האשכול להראב"ד (הלכות תפילין סי' ל') כתב, שר' יוחנן לא היה מניח בחורף רק כשיצא לשוק, "אבל בשעת ק"ש ותפילה זמן מועט, ח"ו לומר שביטל מצות תפילין". ואם זו כוונת הירושלמי א"כ אין קושיא כ"כ גדולה מדוע לא הניח על כובעו, דהלא בלא"ה הניח כבר על ראשו בשעת ק"ש ותפילה, ולכן לא היה צריך להניחו על כובעו. ואולם בזמנם היו הולכים עם תפילין כל היום, ולכן גם אם הניח שעה אחת בביתו – אילו היה יכול להניח על כובעו ודאי היה עושה זאת, א"כ הדרא קושיא לדוכתא, וצ"ע.

ג. המנהג שלא להניח תפילין על הכובע, מפני הרואים

ומכיוון שהרשב"א בתשובותיו כתב להלכה ולא למעשה, וכפי שכתב שבהלכה רופפת יש לראות מה הציבור נוהגים ולנהוג כמותם, והרי כתב שהציבור לא נהג להניח תפילין על כיסוי הראש, לכן הב"י החמיר לכתחילה, והצריך להניח תפילין של ראש ללא חציצה כלל, והתיר זאת רק במקום שאין אפשרות אחרת – וכפסק כהרשב"א שכתב: 'זמ"מ אדם שהוא עלול לנזילות, ואם לא תתיר לו להניחה על הכובע לא יניחה כלל, יש לסמוך על דברים הללו, דמוטב שיניחה על הכובע כיון דאפשר דנפיק בהכי משיתבטל ממצוות

של הב"י שחילק בין כובע דק למצנפתו העבה של הכה"ג.

ויש לציין, שהרשב"א הסתפק, כי כתב שלא ראה רבים נוהגים כן, ולכן הסיק "צא וראה מה ציבור נוהגים ונהוג כן". לעומתו הריב"ש שהקל לשואל המנוזל להניח על גבי הכובע כתב (שם) "אבל רבים ראיתי נוהגים להניחם על הכובע על פי סברת הרשב"א ז"ל". רואים שהמנהג כבר החל להיות יותר רווח.

ב. ביאור המעשה בר' יוחנן

לגבי הסיפור המובא ברשב"א מהירושלמי (הנ"ל), על הימנעותו של רבי יוחנן מהנחת תפילין של ראש משום חוליו, ישנה מחלוקת גרסאות. לפי הגרסה המובאת ברשב"א לעיל, היה רבי יוחנן נמנע מלהניח תפילין של ראש בימות החורף, משום שחשש בראשו מפני הצינה. וכך כתב בעל ספר חרדים: "שבימות החורף היה חושש בראשו ובטבעו חלה מראשו משאר אדם לכך לא היה מניח אלא של זרוע לבד". אולם לפי הירושלמי המופיע בדפוסים שלנו הגרסה הפוכה: "רבי יוחנן בסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון. ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרעיה" וביאר הפני משה (שם ד"ה ברם בקייטא) שבחורף ראשו היה חזק (בריא) ולכן היה לובש במשך היום כולו גם תפילין של יד וגם של ראש, אך בקיץ כשחש בראשו מחמת החום לא היה לובש אלא תפילין של יד.

על כל פנים יש לעיין האם בימים שבהם חשש בראשו ולא הניח תפילין – האם לא היה מניחן כלל? או שמא לא היה מניחן מחוץ לביתו, אבל בתפילה ובביתו קודם צאתו

שאלה זו נשאלת כמובן גם על הנהגתו של רבי יוחנן בירושלמי, לפי המפרשים ש' יוחנן לא הניח תפילין של ראש בביתו, ופטר עצמו מתפילין של ראש במשך כל ימות החורף.

ואכן, הרמב"ם בהלכות תפילין (פ"ג הי"ג) כתב "מצטער ומי שאין דעתו נכונה ומיושבת עליו, פטור מן התפילין, שהמניח תפילין אסור לו להסיח דעתו מהן" ורבינו מנוח (הובא בכס"מ שם ד"ה מצטער) הקשה ג"כ שהרי בשאר מצוות אמרינן (בגמ' סוכה דף כ"ה ע"ב) "מצטער אבעי ליה ליתובי דעתיה" וא"כ מדוע בתפילין לא נאמר כן? ותירץ הרב מנוח ב' תירוצים:

א. תפילין שאני, משום שאסור להסיח דעתו מהן, ועבור אדם חולה אין הדבר אפשרי. וכוונתו בזה לדברי הרמב"ם (שם בהלכה הבאה סעיף י"ד) דחייב אדם למשמש בתפיליו כל זמן שהן עליו שלא יסיח דעתו מהן אפי' רגע אחד, שקדושתן גדולה מקדושת הציץ, שהציץ אין בו אלא שם אחד ואלו יש בהן אחד ועשרים שם של יוד הא בשל ראש, וכמותן בשל יד."

ב. כל מצטער אכן פטור מן התפילין, וממעשה דרבי יוחנן נלמד לפטור מתפילין כל אדם שמצטער. אמנם רבינו מנוח הרגיש שאין זו ראייה מספקת, שהרי הרמב"ם פטר אף "מי שאין דעתו נכונה ומיושבת עליו", כלומר, אפילו אדם שהצער בא לו מצד דבר אחר. לעומת זאת במקרה של רבי יוחנן "שהצער היה בא מצד הנחת התפילין אילו היה מניחם", וכיצד ניתן ללמוד לכך למצטער מדבר אחר? מ"מ סיים רבינו מנוח "קצת סמך הוא".

וראיתי בקובץ שיעורים (לגר"א וסרמן הי"ד

תפילה של ראש". אלא שסוף סוף יש חשש, שהרואים יאמרו שאין איסור חציצה בתפילין של ראש ויבואו להתיר כן לכתחילה, לכן כתב הב"י (שם) שיכסנה "כדי שלא ילמדו הרואים להניחה על הכובע בלא סיבה מספקת". וכן פסק בשו"ע (סי' כ"ז ס"ה) אלא שהוסיף שמדובר בכובע דק הסמוך לראש.

ועפ"י הנ"ל נלמד, שאדם שנפצע בראשו וראשו חבוש, צריך להניח תפילין של ראש על התחבושת בצנעה, כדי שלא יטעו הרואים. והוסיף הרמ"א (שם) שהמניחים בדרך זו לא יברכו על של ראש, ורק יברכו על של יד "להניח", כי ספק ברכות להקל (וכמנהג הספרדים הפוסקים כשו"ע ונוהגים תמיד לברך רק ברכה אחת, על תפילין של יד, ומכוונים לפטור בה גם את התפילין של ראש).

[במקרה שלפנינו, התברר (על פי הרופא) שהורדת התחבושת אפילו לזמן מועט הייתה יכולה לגרום לזיהום מסוכן, ולכן לא היה כל ספק שאת התפילין יניח הפצוע על גבי התחבושת, בצנעה, ולא יסתכן בהורדת התחבושת].

ד. מדוע לא מחוייב החולה המצונן להניח תפילין בביתו?

היתר הרשב"א להניח תפילין על גבי הכובע, צריך עיון: וכי אדם מצונן לא יכול לפשוט את כובעו מעל ראשו לזמן מועט בחדר מחומם ולהניח תפילין כדי לצאת ידי חובת הנחת תפילין בכל יום? ומדוע נחשב הדבר לאונס? ומדוע פסק השו"ע להקל כרשב"א במצווה שחיובה מן התורה, והלא לא מדובר בפיקוח נפש?

ה. פטור המצטער מן התפילין

ויש נפקא מינה בין התירוצים, דאם הסיבה היא משום היסח הדעת, א"כ אדם מצונן שיכול ליישב את דעתו לזמן קצר, יהיה חייב להניח. ואכן כך כתב הב"ח (סי' כ"ז ד"ה הראשון) דאין להקל למי שעלול לנזילות להניח על כובע דק בשעת ק"ש ותפילה. וכפי שכתב האשכול להראב"ד (הובא לעיל) שר' יוחנן הניח בביתו תפילין ורק כשיצא לשוק לא הניח. ואף בדברי הרמב"ם שפטור מתפילין מי שאין דעתו מיושבת עליו, ניתן להבין שכוונתו לפוטרו מהליכה בתפילין במשך כל היום, אבל לזמן מועט חייב להניח. ודו"ק. אך אם סיבת הפטור היא משום שהוא עוסק במצוות השבת גופו, ועוסק במצווה פטור מן המצווה, א"כ כל זמן שהוא חולה פטור הוא מן התפילין.

וכן בפצוע החבוש בראשו, אם טעם הפטור של המצונן הוא מצד היסח דעת, הרי שאין להקיש היתר זה לפצוע שעצם הנחת התפילין אינה גורמת לו צער, אלא שטרחה רבה היא לו להסיר את התחבושת ולחבוש שנית לאחר מכן, דמגלן לפטור אדם בגלל טרחה ממצווה יקרה זו? והרי מצינו שאדם צריך לטרוח בשביל קיום מצווה דאורייתא, כפי שמופיע בשו"ע בהלכות מגילה (או"ח סי' תרפ"ה ס"ז) דפרשת זכור דאורייתא, ולכן אותם שדרים במקום שאין מניין, צריכים לבוא בשבתות אלו למקום שקורין בתורה לצאת יד"ח מצוות זכור. א"כ מוכח, שיש לטרוח בקיום עשה של מצווה?

אך אם הפטור הוא משום "עוסק במצווה פטור מן המצווה", א"כ הפצוע החבוש בראשו, כל זמן שהתחבושת על ראשו, הרי הוא עוסק במצווה דהשבת גופו, וא"כ פטור

ח"ב סי' מ"ו) שמביא את תשובות הגאונים (סי' נ"א) "וחולה שאין יכול להתפלל, אם כבד עליו החולי הוא ומשמשיו פטורין, דילפינן מסוכה דחולה ומשמשיו פטורין. ומצטער, הוא פטור ומשמשיו חייבין". והסביר הגר"א וסרמן דמה שהשמשים פטורים זהו מדין עוסק במצווה פטור מן המצווה ומסיק "ולפי"ז גם בחולה עצמו שייך טעמא דעוסק במצווה. דמצוות השבת גופו, גם עליה דידיה רמיא. ואינו דומה לאבידת ממון דאיתא במחילה. וכן כתב בשו"ת בשמים ראש סי' צ"ד. וכן נראה מדברי הפוסקים בהלכות תפילין, דמי שיש לו מכה או מיחוש בראש, שגילוי הראש יזיק לו, פטור מלהניח של ראש, אלא שיכול לסמוך על דעת הרשב"א, שאין חציצה פוסלת בתפילין של ראש, וצריך להניח על ראש מכוסה".

מדבריו למדנו, שכשם שאדם מצווה לרפא את חברו (אם מבין בחכמת הרפואה) מדין השבת אבידה, כך, מדין קל-וחומר, מצווה הוא להשיב את בריאותו של חברו. וה"ה החולה עצמו, שגם הוא מחויב להשיב לעצמו את בריאותו השלמה. ולכן אדם מצונן פטור מלהניח תפילין בביתו, אפילו לזמן מועט, שכן בכל רגע ורגע חייב לטפל בעצמו לרפואתו, וחיובו זה דוחה את חיובו במצוות תפילין, מדין עוסק במצווה פטור מן המצווה.

ואם תשאל, והרי בממון זכותו של אדם לאבד ממון עצמו ואינו חייב בהשבת אבדה לעצמו, ומניין שבאבדת גופו חייב להיזהר יותר? על כך מתרץ הקובץ שיעורים, דממון איתא במחילה ואדם יכול לוותר על ממון, משא"כ גופו שאסור לו להשחית ולפגוע בגופו. וע"כ כשעוסק במצוות ריפוי גופו, פטור מן התפילין, מדין עוסק במצווה פטור מן המצווה.

ברלין יע"א מהר"ר צבי הירש נר"ו אמר מר כי שמע מוציאי דיבה על הספר הנזכר. והפיץ והדיח כל הדברים יגעים ואסדהתיה דרב כי הספר תמים כתיב ביה והיה עשר שנים בביתו טרם שנדפס. ואהניא לן יק"ר סהדותא דפ"מ בדת"א ותנן בבחירת"א". הרי שבסופו של דבר קיבל ספר זה. וכן בשו"ת רעק"א ח"א סי' ט'. אך עדיין היו מערערים שהוא מזויף (ספר הברית א', כתב יושר מאמר כ', דרך אמונה מאמר כ' פרק כ"ה) וכן כתב הגרש"י ז"ל במועדים בהלכה (עמ' ש"ז) שהכותבו היה ר' שאול לזין שהתרועע עם המשכילים ה'ברלינאים'. והסיק "הערעור נתאמת ואין למדים מספר זה אלא מצד האמור ולא מצד מי שאמרם", וכן מרן הגרא"ה קוק זצ"ל הביאו. ומר"ר הגר"א נבנצל אמר שכשמביאים את ה'בשמים ראש' ראוי להזכיר שיש המסתייגים בחריפות מהספר הזה.

ואכן המעיין היטב בתשובת ה'בשמים ראש' יווכח, שבחלק מהתשובה, הגר"א וסרמן דחהו בשתי ידיים, ובחלק למד ממנו. והשאלה שנשאלה היתה האם אשה הסובלת מאכילת מרור פטורה ממנו. ותחילה ענה דפטורה וילפינן מסוכה "ולאו דווקא סוכה שאפי' מצטער בעלמא פטור... אבל להכי נקיט חולה שאין בו סכנה (שפטור מן הסוכה. י.ו.) למילף מיניה בעלמא, דהתורה לחיים ניתנה ואין זה דרכי נועם". – ואת זה הגר"א וסרמן דחה "ומסוכה אין ראייה דהתם טעמא מתשבו כעין תדורו".

ולעומת זאת, את תירוצו השני של ה'בשמים ראש' הביאו. דו"ל ה'בשמים ראש': "ועוד דהאי נמי מצווה גדולה להברות גופו מכל חולי, ועוסק במצווה הוא, ופטור משאר מצוות עשה... אבל בחולה הנופל למשכב אין

מן התפילין של ראש, ולא צריך לטרוח כלל כדי להניח.

ועיין בספרנו 'מבשן אשיב' ח"א (סי' מ"ב סעיף ד' הערה א') בהערת מו"ר הגר"א נבנצל שליט"א שסיפר "שה'שרידי אש' ביקר את הגר"ע בסוכות ביום חם, והגר"ע אמר שהוא מצטער ונכנס לאכול בבית, וה'שרידי אש' נשאר לאכול בסוכה. והנה יצא אליו הגר"א, שאלו ה'שרידי אש': הרי רבינו אמר שהוא מצטער? ענה לו הגר"ע: מצטער פטור מן הסוכה אבל לא מהכנסת אורחים... הרי מפורש שפטור מצטער מן הסוכה זהו דין מיוחד בסוכה, משום "תשבו כעין תדורו". אך במצוות הכנסת אורחים, גם אם יש צער, חייב במצווה.

אמנם לפי דברי הקובץ שיעורים שראינו לעיל אין להשוות בין צער החמה, שאינה חולי, לצער מחמת חולי, שבו מצווה החולה בקום ועשה לרפא את עצמו ומשום כך אסור לו להתבטל ממצוותו ו'להחמיר' להניח תפילין, שכן העוסק במצווה פטור מן המצווה.

ו. תוקף דברי שו"ת 'בשמים ראש'

ויש להעיר, ששו"ת בשמים ראש, שהביא הגר"א וסרמן הי"ד, שנוי במחלוקת גדולה לגבי מחברה. יש אומרים שהרא"ש כתב אותו, וכתב על כך החיד"א (בשם הגדולים מערכת ספרים אות ב' סי' קכ"ז) שיצא לעז כי יש בספר הזה קצת דברים זרים "ולכן הקורא בספר זה לא יסמוך עליו דאפשר דתלי בוקי סריקי בגדולים עד אשר יחקור ויברר הדברים ודברי אמת ניכרים", אך סיים החיד"א (שם) "ואחר זמן ראיתי בדפוס דברי הגאון הגדול המפורסם ר"מ ואב"ד דק"ק

אמנם מרן בחיבורו כס"מ על הרמב"ם (שם) התייחס לשאלה זו. הכס"מ הביא מקור לפסק הרמב"ם שמצטער שפטור מהתפילין, "מדאמרינן במדרש (הכוונה לירושלמי לגבי רבי יוחנן) שהיה חושש בראשו לא היה מניח תפילין של ראש". וביאר הכס"מ "שהצער היה בא לו מצד הנחת התפילין אילו היה מניח". הרי מפורש, שגם בריא שאילו יניח תפילין יצטנן ויבוא לידי צער, הרי הוא פטור מתפילין, ולכן ר' יוחנן לא הניח תפילין של ראש.

והדברים אמורים במפורש, וביתר ביאור, בתשובת ה'בשמים ראש' המובאת לעיל. דהשואל שם שאל על אשה שכעת היא בריאה אך אם תאכל את המרור בליל הסדר תהיה חולה מכך, האם חייבת לאכול מרור. וה'בשמים ראש' ענה שפטורה וז"ל: "אבל בחולה הנופל למשכב אין מחייבין אותו בדבר הקשה לו. וכה"ג אינו צריך הבריא להביא עצמו לידי מדה זו. ואיסורא נמי איכא לחבול בעצמו". ובכך מיושבים דברי השו"ע, שמכיוון שאסור לאדם בריא לחבול בעצמו ולגרום לעצמו להיות חולה, אין מצוות הנחת תפילין דוחה איסור זה. ונראה שזו גופא הטעם מדוע ר' יוחנן פטר עצמו מתפילין של ראש.

ונראה להוסיף ג"כ, שלעיתים חל גם חיוב במצוות 'ונשמרתם לנפשותיכם מאד', שכן אנשים מבוגרים יכולים להגיע לידי סכנת חיים מצנינן קל שמסתבך, ושמא אף ר' יוחנן חשש לכך וא"כ פשיטא שפטור.

ובכך סרה קושיית הב"ח על השו"ע לעיל. דמרן ס"ל שאף בריא העלול להצטנן פטור מתפילין של ראש. ומה שכתב שיניח תפילין על כובעו, זהו לרווחא דמלתא, שמא הלכה כהרשב"א, ומהיות טוב אל תהיה רע.

מחייבין אותו בדבר הקשה לו. וכה"ג אינו צריך הבריא להביא עצמו לידי מדה זו. ואיסורא נמי איכא לחבול בעצמו". ומתירין זה הביא הגר"א וסרמן ראייה. הרי מפורש כדברי הגרש"י זיין ד"אין למדים מספר זה אלא מצד האמור, ולא מצד מי שאמרם".

ז. בריא העלול להצטנן - חובתו בתפילין של ראש

ויש להעיר, שמרן הב"י פטר מתפילין של ראש, לא רק חולה מצונן וכדו' (שאז אפשר לפטרו מדין עוסק במצוות הבראת גופו) אלא אף אדם שאם יניח תפילין יצטנן. ז"ל השו"ע (סי' כ"ז ס"ה): "אדם שהוא עלול לנזילות ואם יצטרך להניח תפלה של ראש על בשרו לא יניחם כלל, יש להתיר לו להניח תפלה של ראש על הכובע דק הסמוך לראש, ויכסם מפני הרואים". וזאת מניין? והרי הפטור של ה'קובץ שיעורים' שייך רק אם כבר מצונן כשכבר חלה עליו המצווה להבריא את עצמו, אך כאן עדיין אינו עוסק במצווה ואם כן מדוע הקל השו"ע להניח תפילין של ראש על הכובע, אע"פ שבב"י הסיק שהרשב"א עצמו הסתפק בזה?

ואכן, הב"ח חלק על מרן השו"ע מהאי טעמא, והסיק: "וא"כ אין להקל כלל אף למי שעלול לנזילות להניח תפילין של ראש על כובע דק בשעת ק"ש ותפלה... ובמלכותינו לא שמענו ולא ראינו מי שנוהג להורות קולא זו אף למי שחושש בראשו מפני הקרירות כר' יוחנן, וכ"ש למי שמעוהו לנזילות ודלא כשו"ע (שם). הרי שאפי' למי שהוא כבר חולה לא מצא הב"ח היתר לא להניח לק"ש, וכ"ש למי שרק יש חשש שמא יהיה חולה ע"י ההנחה, וא"כ מהיכן למד השו"ע היתר זה?

להניח תפילין של יד על הבגד, הוא מגזה"כ "והיה לך לאות" ולא לאחרים לאות, ולכן של יד צריך להיות מכוסה (משא"כ בשל ראש, שאדרבה, צריך לגלותם בגלל הפסוק "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" ודרש ר"א: אלו תפילין שבראש). לפי זה, לדעת הרשב"א אם תפילין של יד מונחות על תחבושת ומכוסות על ידי השרוול, די בכך, ואע"פ שאינן מונחות על בשרו.

[ומבאר המג"א, שהכהנים לא היו רשאים לעשות כן (כדי שלא יחצצו התפילין בין הכתונת לבשר) ולהניח תפילין של יד על הכתונת, ולכסותם בכגד אחר גם אסור, משום דלא היו רשאים ללבוש בגד אחר ע"ג הכתונת, ואפי" את התפילין עצמן אסור להניח ע"ג כתונת של בגדי כהונה].

אמנם לעניין ברכה – נראה, שאם מניח תפילין של יד על גבי תחבושת יש להחמיר ולא לברך עליהן, שמא הלכה כרא"ש החושש לדין חציצה, וספק ברכות לקולא.

ב. תחבושת הניתנת על פצע פתוח צריכה להיות צמודה היטב אל האיבר הפצוע, למניעת זיהומים, ולכן היא בטלה לגופו של הפצוע, וכאשר יניח תפילין של יד על גבה הרי זה כאילו הניחה על בשרו ממש.

דברים דומים כתב השואל ומשיב' קמא (ח"ג סי' כ"ז) לעניין טבילה עם תחבושת: "שכל שהוא משום רפואה ודאי דלא מקפדי עליה ואינו חוצץ". וכ"כ בשו"ת 'כתב סופר' (חיו"ד סי' צ"א ד"ה היוצא): "שכל שהוא לרפואה אינו חוצץ, דכל דכאיב ליה אזיל לבי אסיא, ועושה לו רפואה ואינו מקפיד על רטיה ותחבושת, ורובם ככולם הכי עבדי להניח הדבר, כל זמן שיצוה הרופא עליו".

ואלמלא כן, לא היה מתיר מרן השו"ע להסתמך על הרשב"א, והיה מורה לו להניח תפילין בביתו (ללא כובע) אפילו לזמן מועט, כדי לצאת ידי חובת המצווה.

עכ"פ בנידון דידן (שמדובר בפצוע שצריך להחלים מפציעתו) אין נ"מ, ואף הב"ח יודה שאין חייב לטרוח ולהסיר תחבושתו מעל ראשו, כי הוא עסוק בהשבת גופו, כה'קרבן שיעורים', ועוסק במצווה פטור מן המצווה כנ"ל.

ה. הנחת תפילין של יד על גבי תחבושת

והנה, המג"א (או"ח סי' כ"ז ס"ק ו'), על פסקו של השו"ע המתיר לאדם העלול לנזילות להניח תפילין של ראש על כובע, כתב: "עבב"י דכולם נקטו של ראש דווקא אבל אם יש לו מכה ביד אסור להניח על הבגד משום 'לך לאות ולא לאחרים לאות' כמ"ש ססי' זה כנ"ל דלא כהב"ח ומהאי טעמא נראה דמותר להניחו על הסמרטוטין שעל גבי המכה אם לא סגי בלאו הכי, דהא לבוש בגד אחר על גביו. והא דלא הניחו הכהנים תפילין על הכתונת, היינו משום דלא היו רשאים ללבוש בגד אחר על גביו". עכ"ל.

ודבריו תמוהים, שהרי הסיבה שבגללה התיר הב"י להסתמך על דעת הרשב"א בתפילין של ראש, היא שמא אין בהם דין חציצה. אך בתפילין של יד, לכו"ע יש דין חציצה, וא"כ כיצד התיר המג"א להניח תפילין של יד על גבי תחבושת?

ונראה לתרץ בב' אופנים:

א. המחצית השקל' (שם ס"ק ו' ד"ה תש"ר על הכובע) כתב דדין חציצה בתפילין זהו לדעת הרא"ש דווקא. אבל לדעת הרשב"א גם בשל יד לא חיישינן לחציצה, והאיסור

של ראש על התחבושת במקום תפילין בלא ברכה, ואינו צריך לטרוח ולהסיר התחבושת בנוכחות רופא וכדו' משום ספק ספקא:

[א.] שמא הלכה כה'קובץ' שיעורים' שכל העוסק בריפוי עצמו פטור מן התפילין מדין "עוסק במצווה פטור מן המצווה".

[ב.] אף אם חולה שאין בו סכנה אינו פטור מהנחת תפילין, וחייב לכה"פ להניחם זמן מועט – שמא הלכה כרשב"א, שבתפילין של ראש אין דין חציצה, ואם התחבושת הדוקה לראש, יכול להניח התפילין על התחבושת במקום הנכון.

[ג.] ואף עם הלכה כרא"ש, שדיני חציצה חלים אף בתפילין של ראש – שמא הלכה כמג"א, שתחבושת שמקפידים שתהא צמודה לפצע, כל זמן שהפצע קיים, בטלה לגוף האדם ואינה חוצצת. ולכן יכול להניח על התחבושת במקום התפילין.

י. מסקנה:

פצוע ראש שצריך להישאר עם תחבושתו למשך כמה ימים ולא להסירה מחמת זיהום, יניח את התפילין של ראש, על התחבושת שבראשו בביתו בצנעא, ויברך רק על תפילין של יד, ויכוון בברכתה גם על של ראש.

וכאשר הוא נמצא בבית הכנסת בשעת תפילת הציבור, יניח רק תפילין של יד בברכה, ולא יניח כלל תפילין של ראש.

ויה"ר שהקב"ה ישלח רפואה שלמה לכל חולי עמו ישראל, ושאלתנו תהיה להלכה ולא למעשה, אכ"ר.

אמנם אחרונים רבים חלקו ואסרו טבילה עם רטייה, משום שלעיתים מסירים אותה, וכפי שכתב ה'כתב סופר' (שם): "ולא דמי לרטייה החוצצת, כי ידוע שלפעמים מסירים הרטייה מדי פעם בפעם לראות אם המכה נתרפאה, או כדי לתקן הרטייה במשחה, ודומה לטבעת שמסירות אותה בשעת לישנה". מ"מ ניתן להעמיד את היתרו של המג"א להניח תפילין של יד על תחבושת, ברטייה קבועה, שאינו מחליפה לפרקים, ולכן הרי היא בטלה ליד ולכן לא הוי חציצה. אך זה דווקא "דלא סגי בלא"ה" כדברי המג"א, דאם אפשרי להורידו לפרקים, א"כ הוי חציצה וצריך להסירה לפני הנחת התפילין. ומ"מ מדי מחלוקת לא יצאנו, דשמא זו גזוה"כ שלא יהא חוצץ בינו לבין בשרו, לכן ברור שלא יברך על הנחה כזו דספק ברכות להקל.

ואם כדברינו, א"כ יוצא חידוש בנידון של שאלתנו לגבי פצוע ראש החבוש בראשו. דעפ"י הסבר זה במג"א יוצא, שאף אם נסבור דיש דין חציצה בתפילין של ראש (כשיטת הרא"ש), מ"מ במקרה דנן שחייב לחבוש את ראשו מפני פצעו ואסור לו להוריד את התחבושת מחשש לזיהום, א"כ התחבושת בטלה לראש ואין צורך להסירה.

ולא דמי לכובע (שעל פי שיטת הרא"ש הווי חציצה), דהתם ודאי שאין הכובע על ראשו בכל שעות היום, ובד"כ בשינה מורידו. ואף ביום, אם יהיה החדר מחומם מאד, לפעמים יסירו, וא"כ אין הכובע בטל לראשו. משא"כ בתחבושת מחמת פציצה, הרי זו בטלה לראשו וכנ"ל.

ט. לסיכום:

פצוע החבוש בכל ראשו, נראה שיניח תפילין